

Barokk zene Dél-Amerikában
– a zene, mint a kapcsolatteremtés eszköze
a jezsuita redukciókban

Göttinger Klára

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Művészetközvetítő és Zenei Intézet

Zenekultúra alapképzési szak,
karvezetés specializáció
2. évfolyam

Témavezető: Bodnár Gábor
egyetemi tanár, intézetigazgató

2025

Tartalom

1. Bevezetés	3
2. Történelmi áttekintés	4
3. A jezsuiták szerepe a kulturális kapcsolatteremtésben	6
3.1. A redukciók	8
3.2. Az inkulturáció	13
4. A zene, mint a kapcsolatteremtés speciális eszköze	15
4.1. Zenei példák a kulturális kölcsönhatások bemutatására	16
4.1.1. <i>Hanacpachap cussicuinin</i>	17
4.1.2. A <i>Codex Zuola</i>	20
4.1.3. A chiquitosi jezsuita misszió	23
4.1.4. A <i>Martínez Compañón Kódex</i>	26
5. A különleges inkulturációs folyamat vége: a redukciók felszámolása	33
6. Összegzés	34
7. Felhasznált irodalom, forrás- és képjegyzék	36

1. Bevezetés

A barokk zene fogalmán, az általánosan elfogadott álláspont szerint, az 1600 (egyek vélemények szerint már 1580) és 1750 között keletkezett zeneműveket értjük (Arany, 2017, 7), ha ilyen zenéről hallunk, elsőként Purcell, Händel, Bach, Vivaldi alkotásai jutnak eszünkbe. A magyar zenerajongók közül sokan jártak Fertődön, Schönbrunnban vagy Versailles-ban turistaként, a korszakhoz így főként díszes paloták termei, főúri pompa és Európa arisztokrata családjainak pezsgő társadalmi élete kapcsolódik képzeletükben.

Számomra azonban, nem oly régen, teljesen új világ tárult fel, amikor először hallottam azokat a zenei emlékeket, amelyek a gyarmatosítás és az európai missziós tevékenység nyomán születtek a 16-18. században, Dél-Amerikában – már első hallásra megfogott a darabok közvetlensége, egyszerűsége, érdekes hangzása.

Ahogy elkezdtem a témát kutatni egyre többször gondoltam bele, milyen lehetett a nagy földrajzi felfedezések korában egy idegen kontinensen, addig soha nem látott kulturális és természeti környezetben élő embereknek egymással találkozni, egyáltalán túlélni a találkozásokat... Emellett lenyűgözőnek találtam a misszionáriusok rátermettségét és az őslakosok kultúrájának lenyomatát a zenékben.

Az alábbiakban kísérletet teszek eddigi kutatásaim összegzésére és ismereteim bemutatására – ezen keresztül a 16-18. századi missziós tevékenységről alkotott kép árnyalására. Természetesen kiemelem a zene szerepét, mely a kapcsolatteremtés fontos és eredményes eszközének bizonyult. A dolgozatban bemutatott több forrás is alátámasztja, hogy a zene az egyik első eszköz volt, amelyet az európai misszionáriusok a kapcsolatteremtésre használtak, kihasználva, hogy a közös zenélésen keresztül közös élmények születtek, ami, a világnézeti, viselkedésbeli távolságok ellenére, összekötheti az embereket. A bemutatott sokszínű zenei példák rámutatnak a kulturális kölcsönhatások nyomaira, az inkulturációnak nevezett jelenség vizsgálatán keresztül (ennek részletezése a 3. fejezetben történik).

Az idézett zenei emlékek tulajdonképpen kuriózumok egy elfeledett világból, ahol a gazdasági érdekek, társadalmi jelenségek és a speciális, mai ésszel nehezen elképzelhető körülmények különleges nyomokat hagytak maguk után – az emlékek megismerése ezt a felidézheti ezt a régmúlt világot, valamint példát adhat a gyökeresen eltérő közegből származó emberek sikeres, örömteli együttműködésére.

2. Történelmi áttekintés

Amerika 1492-es felfedezésével új korszak kezdődött az emberiség történetében. A földrajzi felfedezések mozgatórugói elsősorban gazdasági érdekek voltak: a 15. század végére Nyugat-Európában városiasodás, emiatt népsűrűség-növekedés zajlott, míg a sűrűn lakott, polgárosodott területek egyre nagyobb mértékben támaszkodtak pénzgazdálkodásra, így a nemesfémekre való kereslet megnövekedett. Az európai lelőhelyek nem tudták kiszolgálni a megnövekedett igényeket, ezért hatalmas kiszolgáltatottság, kockázat árán is megérte útnak indulni az ismeretlenbe.

A földrajzi felfedezések másik fontos oka volt, hogy a török hódítások okán Európának olyan új kereskedelmi útvonalak felfedezésére lett szüksége, amelyek biztosították kereskedelmi összeköttetését a Távol-Kelettel. Ebben a történelmi korban a „reneszánsz ember” ideálja nagyban befolyásolta a művelt és jómódú társadalmi csoportokat, ahol a földrajzi és egyéb tudásanyag kalandvággyal, az ismeretlen megismerésére való fogékonysággal is párosult. A könyvnyomtatás elterjedésével az elérhető ismeretek mennyisége ugrásszerűen megnőtt, a műszerek, iránytűk, térképek sokkal szélesebb réteg számára váltak hozzáférhetővé. Gyorsan elterjedtek nagy utazók és felfedezők beszámolóí és történetei is mesés kincsekről, lélegzetelállító kalandokról, „csodák” földjéről is. Mindezek sok, jobb sorsra és életre vágyó kalandort megihlettek és buzdítottak arra, hogy hatalmas kockázatot vállalva tengerre szálljanak (Kovács, 2006).

1479-től létrejött az egységes Spanyolország, e nagyhatalom vált a felfedezések első tudatos támogatójává. A támogató politika fő célja a gazdasági befolyás növelése és a hatalom megszilárdítása volt a meghódított területeken. Ennek következményeként technikai fejlődés indult, megjelentek a nyílt tengeri, nagy távolság megtételére képes hajók, amelyek több árbóccal rendelkeznek, felszerelésük, műszereik a korábbiaknál sokkal fejlettebbek voltak. Ezek az utak mai ésszel felfoghatatlan nehézségek elé állították a hajók utasait: a táplálkozás egyhangúsága, a rossz higiéniai körülmények, a vízhiány, a természeti erőknek való kiszolgáltatottság rengeteg emberéletet követelt, s a lelki megterhelés, kiszámíthatatlan körülmények és összezárttság általános emberi tapasztalatként jelent meg az útleírásokban. A Spanyolország zászlaja alatt érkező hódítók a 16. század elején érkeztek meg Kubába és az Antillákra, ezután következett a mai Mexikó, Panama, Peru és Chile területe.

A hódítók az őslakosokat alacsonyabb rendűnek tekintették, technikai fölényüket kihasználva leigázták a lakosságot, sok esetben rabszolgasorba vetve őket (Száray, 2019).

A király a meghódított területeket konkvisztádorokra (hódítókra) bízta, akik beszolgáltatták a megfelelő jövedelmet, cserébe királyi fennhatóság alatt, de viszonylag szabadon gyakorolhatták a hatalmat. A visszaéléseket a király a nagy távolság miatt sem tudta ellenőrizni. Spanyolország hatalmas jövedelmet szerzett a területek elfoglalásából, elsősorban terményekben és nemesfémekben. A spanyolok a meghódított területeken két alkirályságot szerveztek, az egyik a mai Mexikó, a másik a mai Peru területére esett. A Közép- és Dél-Amerikában talált birodalmakat, a maja, azték és inka civilizációkat a hódítók elpusztították, döbbenetesen sok őslakos áldozatot szedve.

A világkereskedelem kialakulása teljesen megváltoztatta a gazdaságot. Európába nagy mennyiségű nemesfém áramlott be, ezzel végleges átállás következett be a pénzgazdálkodásra. A pénz értéke azonban csökkent, míg a termékek, különösen a mezőgazdasági termények ára felértékelődött, ezért Európában infláció, árforradalom zajlott le. Új haszonnövények és élelmiszerek érkeztek, a meghódított területek jó felvevőpiacot szolgáltattak az európai eredetű iparcikkeknek, így fellendült a földrészek közötti kereskedelem. Ázsia, Európa és Amerika mellett Afrika is bekapcsolódott a tengeri kereskedelembe (Kovács, 2006).

A globális kereskedelem kialakulása rengeteg kulturális következményt hozott magával, Amerika felfedezése tehát nem csupán a földrajzi térképet változtatta meg, hanem a kultúrák közötti interakciók révén alapvetően átalakította a világ kulturális táját is. Ezenkívül a felfedezés során az európai kultúra és életmód találkozott az őslakos népek hagyományaival, melyek aztán tovább terjedtek a társadalomban, komolyan befolyásolva azt. A későbbiekben a behurcolt afrikai rabszolgák kultúrája tovább színesítette képet. A gyarmatok fenntartása sok iparcikket igényelt, ezért a céhek helyett Európa-szerte manufaktúrák terjedtek el, amelyek biztosították a gyorsabb és olcsóbb ipari termelést. A manufaktúrák fenntartása pénzbefektetést igényelt, de a nagy haszon újra és újra befektethető volt, így kialakult a tőkés gazdálkodás. Megjelentek a bankok, a tőzsde és a részvénytársaságok. A tengeri kereskedelem és az azt ellátó szárazföldi kikötővárosok a Földközi-tenger térségéről az Atlanti-óceán partvidékére került át. Itália helyett ezután Anglia, Franciaország és a Németalföld lett a világgazdaság központja (Száray, 2019).

A társadalomban is fontos átalakulások kezdődtek meg: létrejött egy új, polgárosodott réteg. A korábbi feudális kötöttségek folyamatosan fellazultak, majd megszűntek. A nemesség szintén szeretett volna részesülni az új pénzkereseti lehetőségekből, így sok esetben lemondott kiváltságairól.

A társadalmi különbségek és tagolódás a korábbiakhoz képest csökkent, a parasztok közül

meggazdagodva sokan polgári életformát tudtak követni.

Mindezek következménye, hogy eddig elkülönült kultúrkörök összekapcsolódtak, az embereket egyre kevésbé győzték meg kinyilatkoztatások, a világ megismerésével kapcsolatban sokkal inkább személyes tapasztalataikra hagyatkoztak. A sűrűbben lakott területek folyamatos társadalmi diskurzus színterei lettek, ahol az ismeretek és különböző vélemények gyorsabban terjedhettek. Mindezt segítette a könyvnyomtatás megjelenése is. Kétkedő hangok jelentek meg hitkérdésekben, ami egyre szélesebb körben vetett fel kérdéseket a társadalmi berendezkedés, a tudomány és az egyház szerepével, jelentőségével kapcsolatban. E jelenségek vezettek (egyebek közt) a reformációhoz, amelyen belül főként a kálvinizmus segítette a polgári mentalitás terjedését.

Az öntudatra ébredés miatt hamarosan elkezdődött a polgári forradalmak sorozata a Németalföldön és Angliában is, mely események visszavonhatatlanul átformálták a világ korábban ismert rendjét (Száray, 2019).

3. A jezsuiták szerepe a kulturális kapcsolatteremtésben

A jezsuita rend története 1534-ben kezdődött. A rengeteg gazdasági, társadalmi és kulturális változás következményeként egyre sokasodtak a katolikus egyház visszasságait firtató hangok. A reformáció elvei, a „vissza a gyökerekhez” gondolkodásmód gyorsan népszerű lett, sokan tudtak azonosulni a protestáns egyházak tanításaival.

Hét, frissen doktorált fiatal azonban fogadalmat tett, hogy további életüket a katolikus egyház tekintélyének visszaállítására fogják fordítani. Az általuk megalakított csoport vezetője, Loyolai (Szent) Ignác minden kapcsolatát latba vetve évekig munkálkodott, hogy III. Pál pápa személyesen is fogadja őt.

Eközben az egyre sokasodó csoport folyamatos társadalmi munkát folytatott: szegények ápolásával, gyűjtések szervezésével, betegek ápolásával szereztek maguknak ismertséget és társadalmi megbecsülést (Lacza, 2000).

III. Pál pápa végül 1540. szeptember 27-én adta ki azt a bullát, amely hivatalosan engedélyezte a Jézus Társaság működését. Ezzel megalakult a ma jezsuita rendként ismert csoport. A rend katonai mintára, szigorú hierarchia alapján szerveződött, és minden tagja számára magas szintű iskolázottságot írt elő (Rahner, 2016).

A rend első generálisának¹ Loyolai Ignácot választották meg, aki a tagoktól rendkívüli test és lelki fegyelmet is követelt, ez hamarosan jelentős befolyást, valamint hatalmat eredményezett számára.

Számos hatalmi pozícióban lévő személy választott jezsuita gyóntatót, akik, magas műveltségüknek hála, jó és megbízható tanácsadónak bizonyultak, míg kapcsolatrendszerüknek köszönhetően egyre több világi ügybe nyerhettek betekintést. Emellett hamarosan befolyásuk alá vonták az egyház által fenntartott iskolákat, ezáltal aktívan formálhatták az oktatást és a tudományt (Lacza, 2000). A jezsuiták a hit védelmét és terjesztését tekintették fő feladatuknak, misszionáriusaik a Jézus Társaság megalapítását követően hamarosan a világ minden táján megjelentek.

A tengerentúli hittérítés feladatára először a portugálok választottak jezsuitákat. A portugál király, III. János környezetében hamarosan felismerték azt is, hogy egy gyarmati misszió vezetéséhez nem elég a vallásos megszállottság, az ismeretlen terepen váratlan helyzetek és meglepetések is adódhatnak, melyekre nem árt jó előre felkészülni. Ezért a jezsuita szemináriumokban² olyan ismereteket kezdtek oktatni, amelyek felkészítették a rend jelöltjeit a misszionárius életre.

A szerzetesek az őslakosok nyelvét, szokásait tanulmányozták, ismerkedtek a kereskedelem, a földművelés és az állattenyésztés fortélyjaival, hogy később önálló közösségek szervezésére is képesek legyenek, illetve például modern mezőgazdasági ismereteket mutatva elnyerjék az őslakosok megbecsülését.

Ezt követően a kiküldetésben dolgozó misszionáriusok korábbi iskoláik számára minden részletre kiterjedő érdekes beszámolókat küldtek otthoni rendtársaik számára. Ezekben az új helyek körülményeiről, természeti adottságokról, tapasztalatokról számoltak be (Székásy, 2001). A levelek, kódexek és dokumentumok lettek a későbbiek folyamán ennek az időszaknak fontos forrásai (1. kép).

¹ A Jézus Társaságban katonai mintára így nevezik a rend vezetőjét (Rahner, 2016)

² Papi szeminárium: olyan oktatási intézmény, ahol bibliaismeretet, teológiát és egyházi szolgálathoz szükséges ismereteket oktatnak (Magyar Katolikus Lexikon, 2010).

1. kép: Éder Xavér Ferenc magyar származású jezsuita misszionárius illusztrációja *Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano* c. 1791-es könyvéből, melyet perui tapasztalatairól írt rendtársai számára. A képen tukán, vízidisznó és őslakos emberek rajza látható.

A jezsuita misszionáriusok a legnagyobb szerepet az amerikai kontinensen, elsősorban Dél-Amerikában játszották, ahol már a 16. század folyamán feltűntek.

Térítő munkájuk az 1580-as évek derekától vett nagyobb lendületet (Lacza, 2000).

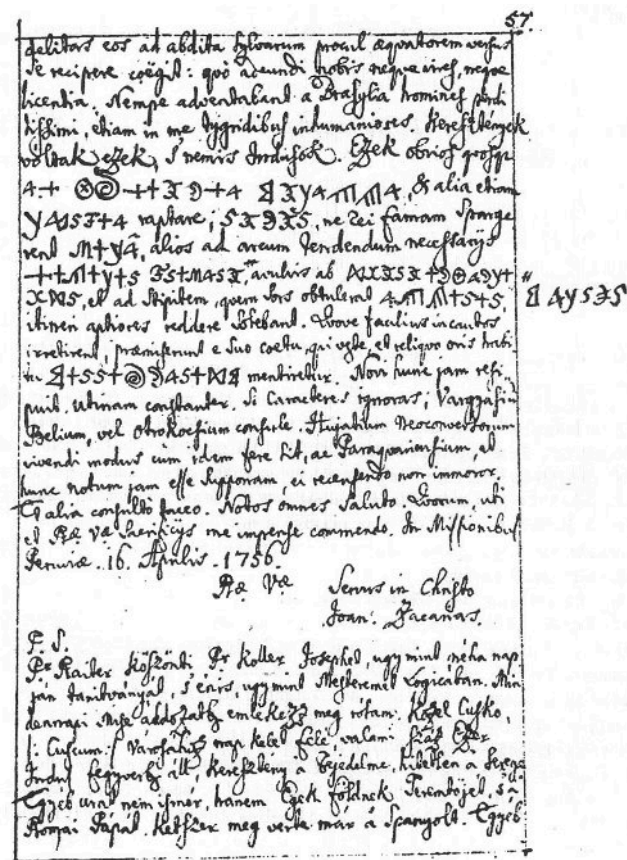
3.1. A redukciók

A jezsuita missziós körutakat hamarosan a megtért indiánok számára szervezett keresztény telepek, az ún. redukciók³ kezdték felváltani, főleg a mai Paraguay területén. Számuk a 18. század közepére a harmincat is meghaladta. A jezsuita atyák által irányított redukciók a spanyol király jóváhagyásával működtek, ezáltal különféle kiváltságokat élveztek. A misszionáriusok esetében belső meggyőződés hajtotta a munkát, mely szerint kötelességük a keresztény hitre térítéssel biztosítani az üdvözülés lehetőségét. Lacza Tihamér, szlovákiai születésű magyar tudománytörténész, 2000-ben megjelent tanulmányában árnyalt leírást ad a helyzetről (Lacza, 2000). A szerző kifejti, hogy a redukciók nem az egykori jól szervezett civilizációk helyszínein (Mexikóban, Peru területén) szerveződtek, hanem olyan, földrajzilag elszigetelt területeken, ahol egymástól nagy távolságban, elszórtan éltek törzsi közösségek.

³ A redukció elnevezés a latin „reduco” szóból származik, melynek jelentése: visszavezetni. Ez azt a szándékot jelöli, hogy a fennhatóság alá vont területek őslakos, természetközeli életmódot élő lakóit a civilizált, keresztény életformára „vezessék” (Magyar Katolikus Lexikon, 2010).

A spanyol konkvisztádorok nem örültek a jezsuiták növekvő befolyásának, a szerzetesek pedig sokszor úgy tekintettek magukra, mint akik megvédik a helyieket a spanyol korona nevében elkövetett kegyetlenkedésektől: sokszor panaszt is tettek az udvarnál különféle visszaélések miatt (Lacza, 2000).

Ezt jól ábrázolja az alábbi képen látható levélrészlet, ahol Zakariás – az elfogadott írásmód szerint Zakarjás – János (Magyar Katolikus Lexikon, 2010) leleményes módon, rovásírással tudatta beszámolójában címzettjével, milyen kegyetlenkedéseket követtek el a spanyol hódítók (2. kép).

P. Zakariás rovásírással írt perui levele 1756-ból
a budapesti T. Akadémia levéltárában

2. kép: Rovásírással írt levélrész, a cenzúra kikerülésére, a spanyol hódítók által elkövetett kegyetlenkedésekről.

A redukciók között jelentőségében, fejlettségében kiemelkedik az ún. paraguayi jezsuita állam, melynek kapcsán Lacza azt írja, hogy míg sokan a rend pénzsóvárságának, hatalomvágyának összefüggésében emlegetik a redukciókat, mások utópisztikus, katolikus mintaállamként tekintenek a 150 évig fennálló városállamra (Lacza, 2000).

Az ilyen, „mintaállamoknak” szánt városok berendezkedését a 16. század szuverenitással foglalkozó szerződéselméleti filozófusainak (egyebek közt Hobbes, Locke és Rousseau) gondolatai is inspirálták.

A jezsuita szerzetesek különösen magasan képzett, művelt férfiak voltak, akik jól ismerték a kor meghatározó filozófusainak műveit.

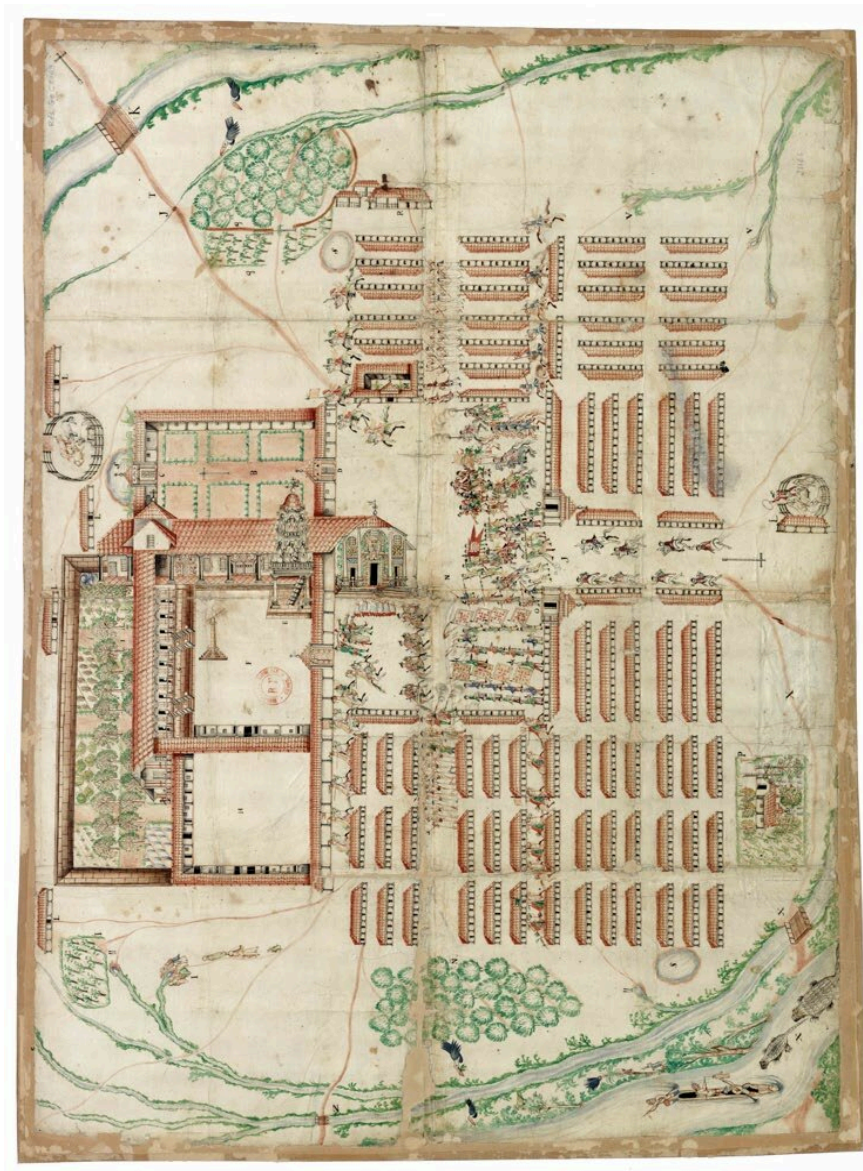
Ebben az időszakban a tudományos művek sokasága foglalkozott a társadalmi berendezkedés, társadalmi szerződés, az egyén morális felelőssége, a hatalmat gyakorló uralkodó felhatalmazottsága kapcsán felmerülő kérdésekkel.

A redukciókban határozottan törekedtek arra, hogy ne kizárólag kizsákmányolás vagy leigázás sújtsa az őslakosokat (Jesuit Missions of the Chiquitos, 2025). A paraguayi redukció olyan területen jött létre, mely a spanyol korona számára nem rendelkezett egyéb vonzerővel. A helyi lakosok, a guaranik⁴ és a chiquitók⁵ fazekassággal, földműveléssel foglalkoztak, de nem birtokoltak kincseket, amely megmozgatta volna a konkvisztádorokat, ráadásul nagyon nehezen lehetett a területen közlekedni, hiszen a térséget őserdő borította.

Így 1612-ben III. Fülöp spanyol király „örök életre” szóló bérleti joggal a jezsuitáknak adományozta a területet. A szerződés azt is tartalmazta, hogy spanyol katonák nem léphetnek a területre, tehát a jezsuiták tevékenysége zavartalanul folyhatott (Lacza, 2000). Ilyen feltételekkel jött létre a paraguayi jezsuita állam az Uruguay, Paraguay és a Paraná folyók övezte hatalmas területen (3. kép).

⁴ Guaranik: dél-amerikai őslakos nép, mely ma is Peru népességének legnagyobb százalékát adja. Már a jezsuiták érkezése előtt fejlett kultúrával rendelkeztek (Nyelv és Tudomány, hozzáférés: 2025. január 7.)

⁵ Chiquitók: dél-amerikai őslakos nép a mai Peru térségéből (Arcanum, hozzáférés 2025. január 7.)

3. kép: A San Juan di Bautista redukció terve 1753-ból. Tipikus mintaváros terve.

Készítője ismeretlen, címe:

*Pueblo de San Juan que es uno de los del Uruguay que se intentan entregar a Portugal.*⁶

Az indián települések helyén egységes terv alapján húzták fel az új városállamokat, melyek közepén a templom állt, mellette kolostor, iskola, temető és kórház helyezkedett el, a rendre őslakosokból álló őrség figyelt. A jezsuiták szándékait jól mutatják a szigorú, de igazságos törvények: a halálbüntetést a világon elsőként itt törölték el (Lacza, 2000). A hierarchiát körültekintéssel, a korábbi családi viszonyrendszerek alapján alakították ki, a közösséget formálisan a helyi születésű megbecsült vezetők irányították. Más források hangsúlyozzák, hogy a redukciók lakóinak napi 10-11 órát kellett kemény munkában tölteniük (Székásky,

⁶ San Juan, egyike azon uruguayi városoknak, amelyeket Portugáliának kívánnak átadni.

2001).

A férfiak földműveléssel, állattenyésztéssel, iparral foglalkoztak, a nők a házimunkát, az épületek körüli munkákat látták el. Magántulajdon nem volt, a földek, műhelyek, üzemek, de a termelési eszközök is „Isten tulajdonát” képezték.

A paraguayi redukciókban a jezsuiták korlátlan hatalmat élveztek, belátásuk szerint szabályozták az indiánok életét és a legfőbb hatalmat jelentették számukra. Törvénykeztek felettük, ostorcsapásokkal büntették a legkisebb rendbontást is, és az őslakosokat szervezettségük, társadalmi fölényük segítségével tudták gyermeki sorban tartani. Emellett az indiánok munkája hatalmas hasznot hozott a rendnek. Nagy tételben szállították a piacra a yerba-matét, a gyapotot, a bőrt, a bőrcserző anyagot, viaszt, dohányt, gabonát és egyéb termékeket. Tovább árnyalja a képet Louis-Antoine Bougainville (1729-1811) francia tengerészparancsnok. *Description d'un voyage au tour du monde*⁷ című munkájában szemtanúként ír a hétköznapiakról (Székásy, 2001).

Bougainville belátja, hogy a jezsuiták redukcióiban az őslakosok humánusabb bánásmódban részesültek a spanyol hatalom alattánál, nem létezett börtön, kivégzések, rabszolgaság. Viszont (idézte az író):

„...az élet ott teljesen jelentéktelenné vált, a személyi ambíciókat eltörölték, a mindennapi élet sivár volt. Az indiánok a páterekkel szemben szervilis alázatossággal viselkedtek, nem volt privát tulajdonuk, minden a közösséghez tartozott, a munkájuk és a szórakozásuk halálosan unalmas volt, úgy kezelték őket mint a kis gyerekeket, akiknek a ruhája, a szokásai mind elő voltak írva. Hétfőtől szombatig dolgoztak, vasárnap végtelenül hosszú vallásos ceremóniákban vettek részt és utána szomorúnak tűnő játékokban. A pénz ismeretlen fogalom volt, mindenki a családja nagysága szerint vett részt a közös vagyonban. A legfontosabb tényező a zenekar megalakítása volt, amelyben valamennyien teljes szenvedéllyel vettek részt. A spanyol kormány megkövetelte, hogy tanítsák meg az indiánokat spanyolra, de ezt a jezsuiták nem tartották be, készakarva, hogy elkülönítsék az indiánokat a fehér emberektől, akiktől csak a legrosszabbat várhatták.” (idézi: Székásy, 2001)

⁷ Egy világhatárú utazás leírása.

3.2. Az inkulturáció

A jezsuitákat sajátos evangelizációs módszer jellemezte, az ún. inkulturáció.⁸ A különleges módszer a különböző kultúrák közötti párbeszéd elősegítésére alakult ki, és lehetővé tette, hogy a vallási vagy társadalmi értékek a helyi kultúrák kontextusában is értelmezhetővé váljanak. A kereszténység inkulturációja során a vallási szokások és tanítások időnként alkalmazkodtak a helyi kultúrákhoz, miközben megőrizték alapvető értékeit. Az inkulturáció tehát nemcsak a kultúrák közötti kölcsönhatásról szól, hanem a kulturális identitás megőrzéséről és gazdagításáról is. Példa erre, hogy a misszionáriusok érkezése – akik a területet dereglyékkel közelítették meg – megijesztette az indiánokat, akik addig fehér emberrel nem találkoztak. Későbbi megnyerésükben ezért segítségül szolgált a guarani és a chiquito nyelv ismerete, melyet a helyszínre érkező szerzetesek még az őshazában, különböző intézményekben megtanultak (Lacza, 2000).

A mindennapok egyhangúságát a jezsuiták időnként látványos ünnepekkel is ellensúlyozták. Ilyenkor a papok csillogó miseruhát öltöttek magukra, és már-már isteni lényekként jelentek meg az indiánok előtt (Székásy, 2001). A különböző ajándékok, csecsebecsék szintén bizalmat ébresztettek az idegen jövevények iránt, így viszonylag rövid idő alatt megkezdődhetett a jezsuita telepek kialakítása.

Az inkulturációs folyamat eszköztárát az elkövetkező időszakban más nemzetiségű térítők is bővítették. Ahogy a Jézus Társaság egyre inkább gyökeret vert Európa más katolikus országaiban – többek között a Habsburg Birodalomban, a töröktől megkímélt magyarországi területeken –, úgy nőtt a nem spanyol és portugál nemzetiségű hittérítők száma is. A 17. században már francia, német és olasz jezsuiták is szép számban akadtak soraikban, majd felbukkantak az első magyar misszionáriusok is⁹. Éder Xavér Ferenc¹⁰ magyar származású jezsuita misszionáriustól származik az alábbi idézet pogány szokások és kereszténység összefonódásáról a mindennapi életben:

„Amikor már felismerik, hogy nehéz szülés várható, a szemközti házban keresnek három

⁸ Az inkulturáció alapvetően olyan folyamat, amely során egy kultúra elemei – mint például szokások, értékek, hiedelmek és hagyományok – integrálódnak egy másik kultúrába. Ez a fogalom különösen fontos a vallási és társadalmi kontextusokban, ahol a különböző kulturális háttérrel rendelkező közösségek találkoznak. Ennek lényege, hogy a helyi kultúra elemeinek felhasználásával hirdették az evangéliumot. A folyamat során a meglévő hagyományok és új elemek kölcsönhatásba lépnek, ami gazdagítja a kultúrákat, elősegíti a kölcsönös megértést (Magyar Katolikus Lexikon, 2010).

⁹ Érdekesség, hogy a magyar jezsuiták mind Nagyszombatban, az első magyar egyetemen tanultak, melyet Pázmány Péter alapított, aki szintén jezsuita volt. Az intézmény jogutódja az ELTE (Magyar Katolikus Lexikon, 2010).

¹⁰ Éder Xavér Ferenc (Selmecbánya, 1727. szeptember 1. – Besztercebánya, 1772. április 17.) jezsuita hittérítő, Dél-Amerika-utazó (Magyar Katolikus Lexikon, 2010).

vagy négy igen nagy békát, s ezeket vékony kötéllel annak az ágynak a lábához kötik, amelyben a beteg fekszik. Ezzel a 'jámbor' eszközzel gyógyítják a betegséget. És véleményük szerint meg is gyógyul a beteg. Ha ugyanis meghal a magzat, a békákat akár egy hétig is ott tartják még. Sőt, ha az asszony is meghal, a békák szerepe még bizonyos ideig megmarad: nem oldják el őket onnan, csak akkor, amikor hitük szerint betöltötték szerepüket. Persze hogy ezt megtehessék, a békákat étellel és itallal táplálniuk is kell. Ezt nagy gonddal meg is teszik. És ha a magzat meghalt – ezt ők hanyagságuk vagy gondatlanságuk büntetésének tekintik –, akkor később a békákat is sírba teszik. Ha azonban a szülés sikerült, a békákat – fogadalmuk szerint – csicsával¹¹ meghintve, szabadon engedik. Olykor maguk az indiánok is igyekeznek a szülő nőnek segíteni. Ez a közreműködés azonban nem több egy meglehetősen gyászos hangú éneknél, amellyel arra buzdítják a szülő nőt megsegítő acsanét¹², hogy ne fukarkodjon jótéteményeivel. Ha komplikációk merültek fel, akkor arra kényszerültek, hogy a páter segítségét kérjék. A segítség legtöbbször hatásos is volt - akár az égiek, akár a természetes gyógyszerek erejéből.” (idézi: Bodrogi, 1978)

A leírásból kiolvasható, hogy a babonák, korábbi szokások teljes elutasítása és irtása nem lehetett cél ebben a folyamatban. A bizalom és a nehéz helyzetekkel való egyesített erejű megküzdés hosszú távon az evangelizáció szempontjából is több hasznot hozott. Éder számára megadatott, hogy ősállapotában ismerje meg a felkeresett törzsek társadalmát, szokásait, hiedelemvilágát. A misszionáriusok megjelenésével ez átalakult, idegen elemekkel keveredett, végül teljesen elveszítette eredeti jegyeit. Ő maga utal rá, hogy a redukciókba terelt indián törzsek sokszor saját nyelvüket is kénytelenek voltak feladni egy közvetítő nyelv érdekében, s ez óhatatlanul az azonosságtudat lassú deformációjához és felmorzsolódásához vezetett (Lacza, 2000). A másik oldalon viszont a hittérítők is kompromisszumokra kényszerültek: monoteizmust hirdettek, de tudomásul kellett venniük, hogy az indiánok segítő és ártó szellemekben, esetleg helyi istenekben hisznek, és nem mondanak le róluk még azután sem, hogy elfogadták a keresztény tanítást. A magyar jezsuita célja így elsősorban az volt, hogy hírt vigyen a sokak számára teljességgel ismeretlen világról, ahol másfél évtizedet eltöltött.¹³

¹¹ *Chicha*: hagyományos helyi ital (Anton, 1976).

¹² Természetfeletti szellem a perui hitvilágban (Bodrogi, 1978).

¹³ Talán azért is vállalkozott Éder a krónikás szerepére, mert tudatában volt, hogy a jezsuiták kitoloncolásával végérvényesen lezárult az a hittérítő munka, amely nem a fegyverekre és az erőszakra, hanem a szellem erejére támaszkodva igyekezett sikereket és eredményeket elérni. A terv már Amerikában megfogant benne, seregnyi jegyzettel és rajzzal a tarsolyában érkezett vissza Európába, amikor 1767-ben neki is távoznia kellett Peruból. (Utítársai között ott volt jóval idősebb honfitársa, Reiter József, aki a mojo indiánok között tevékenykedett, s annak idején ő javasolta az Amerikába éppen megérkezett Édernek, hogy Moxitániába menjen hittérítőnek.)

4. A zene, mint a kapcsolatteremtés speciális eszköze

A zene különböző kultúrák és hagyományok kifejeződése is lehet, amely segít a kulturális megértés és tisztelet előmozdításában: az ilyen típusú együttműködések hidakat építhetnek különböző háttérrel rendelkező emberek között, függetlenül a nyelvi vagy kulturális különbségekről. Terápiás hatásai ismertek: ezek segíthetik az embereket, amikor nehézségeken kell keresztülmenniük, a közös zenehallgatás és zenélés erősítheti a társas kapcsolatokat is. A hasonló zenei érdeklődés gyakran formál közösségeket, amik lehetnek kórusok, zenekarok, műkedvelő (akár online) csoportok, a legkülönbözőbb műfajokhoz kapcsolódóan.

A zene tehát univerzális nyelv, ereje főként abban rejlik, hogy képes érzelmeket közvetíteni és közös élményeket teremteni, amelyek elmélyítik az emberi kapcsolatokat. A természetfeletti való kapcsolatba lépésnek a zene szintén fontos eszköze: évezredek óta kapcsolódnak zenei elemek az ünnepekhez, ünnepségekhez, rituálékhoz, nehezen vagy sehogy sem feldolgozható érzelmekhez (mint a gyász vagy a szerelem).

Pszichológiai kutatások szerint a tartalommal megtöltött emberi kapcsolatok szó szerint gyógyító hatással bírnak: állatkísérletek és terápiás eredmények bizonyítják, hogy súlyos függőséggel élő személyeken tudott segíteni minden más orvosi vagy gyógyszeres segítség nélkül, ha lehetőségük volt közös élmények segítségével új barátokat szerezni, vagy korábban kialakított kapcsolataikat terápiás segítséggel megjavítani (Clements et al., 2022).

Leonard Bernstein szerint azok a zeneművek, amelyek konkrét háttértörténettel keletkeztek (például az *Egy kiállítás képei*) ugyan gazdagíthatják a befogadás élményét, de nem „jelentik” egy az egyben ezeket az asszociációkat, csupán megidéznék bizonyos univerzális jelentést a hallgató számára (Bernstein, 1972). Ez azért fontos gondolat, mert alátámasztja azt, hogy egy zenemű bármilyen kontextus nélkül is képes azonos érzelmeket előhívni két különböző emberben: így például a hallott új, európai zene az őslakosokban is képes ugyanazokra az érzelmekre hatni, mint a zenét jól ismerő misszionáriusokra.

Az inkulturáció folyamatában az európai énekes és hangszeres zene – amely természetesen újdonság volt az indiánok számára – különleges szerepet kapott.

Amikor a jezsuita szerzetesek csónakjaikban megérkeztek az őslakosok közé, bizonyára

A kézirat összeállítását Éder Xavér Ferenc Besztercebányán végezte el – ahol plébánosként működött –, és ahol talán tervezte sajtó alá rendezését is. Egészségi állapota azonban egyre romlott, így a hatalmas paksaméta a Nagyszombatban letelepedett Orosz Lászlóhoz került. Orosz azonban főlegesen fáradozott vele, megjelentetését nem tudta elérni (Lacza, 2000).

furcsa hatást keltettek.

A hangszerek, amelyeket az európaiak magukkal hoztak és használtak, újak voltak ugyan, de az ötlet, hogy hangszereket használjanak a természetfelettiel való kapcsolódáshoz, korántsem. Így a közös zenélés, a hangszerek használata az egyházi szertartásokon kapcsolódási pontként szolgálhatott a kultúrák között, egyértelmű és érthető helyzeteket teremtett mindkét fél számára.

Ugyanakkor az amerikai őslakosoknak, majd a kontinensre hurcolt afrikai rabszolgáknak a katolikus hitet kellett gyakorolniuk, közösségeikben nemcsak a hitvilágukat, hanem minden intézményüket: iskoláikat, hivatalaikat, kórházait is katolikus egyházi szervezetek tartották fenn és működtették.

A jezsuiták missziós tevékenységük során fontosnak tartották a zenei nevelést és átnevelést, célzottan törekedve arra, hogy a pogány hagyományok elsorvadjanak. Feltételezhető, hogy az őslakosok életét átszövő régebbi rítusokhoz egy helyi zenei nyelv kapcsolódott, amit az újonnan tanult európai zenei ismeret felülírt.

A dolgozatban bemutatott példákon keresztül látszik, hogy a sokféle interakció hatására zenei kölcsönhatások keletkeztek, amelyek tovább színesítik a zenetörténetet és jól illusztrálják ennek a rendkívüli időszaknak a különlegességét. A dél-amerikai redukciók hétköznapijait elképzelve az is megfigyelhető, hogy bár a nehéz körülmények miatt folyamatosan adódott munka az indiánok számára, alapvetően szűkösek voltak a kikapcsolódás, szórakozás lehetőségei (Székásy, 2001).

Ilyen körülmények között megnő a közös zenélésre való nyitottság, ezért nemcsak egyházi alkalmakra való zeneművek maradtak fenn Dél-Amerikában a 16-18. századból, hanem rengeteg, kikapcsolódásra, közös alkalmakra komponált világi zene is (The Garland Encyclopedia of World Music, 1998). Az emberek vágyhattak arra, hogy kapcsolódjanak egymáshoz, erre pedig a zene, mint közös nyelv, mindennél alkalmasabb volt (Lacza, 2000).

4.1. Zenei példák a kulturális kölcsönhatások bemutatására

A következő fejezetben kiemelt néhány zenei példa alkalmas arra, hogy az inkulturációs folyamatot, és azon belül a zene kapcsolatteremtő szerepét részletesebben illusztrálja. A zenei példák nem minden esetben tartoznak kifejezetten a jezsuita redukciók működéséhez, ugyanakkor az előző fejezetekben bemutatott missziós tevékenység részletei segítenek

megérteni, hogyan nézett ki a gyakorlatban az európai és az amerikai kultúrák kapcsolódása ebben az időszakban.

A zene sajátos példákat mutat kultúrák és emberi kapcsolódások sorozatára, melyből megtudtuk születni ezek a művek, melyek laikus hallgató számára is felismerhetően hordozzák az európai hallgató számára „egzotikusnak” tűnő dél-amerikai barokk zenei jellegzetességeket.

4.1.1. *Hanacpachap cussicuinin*

A Szűz Máriához szóló himnusz kecsua nyelven¹⁴ íródott, de zenei stílusát tekintve az európai egyházi zenei hagyományokhoz illeszkedik.

Juan Perez de Bocanegra¹⁵ ferences szerzetes inka tanítványának tulajdonítják a kompozíciót, amely valamikor 1620 és 1631 között keletkezett.

A mű témáját tekintve Mária-himnusz, 20 kecsua nyelvű versszakból áll, amelyből az első kettő magyar fordításban így hangzik:¹⁶

Égi boldogság forrása
Száz torokból száll az ének
Teelőttd hajtunk térdet
Kivirágzó élet fája
Terebélyes koronája
Zeng a hálánk!

Édes Jézus Édesanyja,
Szánd meg néped szükségében
Szeretettel mennyből nézz le,
Ragyogó tenger csillaga,
Gyönyörű mennynek ajtója

¹⁴ A kecsua az Andok térségében élő élő indián nép, az egykori inka birodalom uralkodó népe. Nyelvük elnevezése melléknévként a spanyol ‘quechua’ nyomán nemzetközi elnevezés, ez a kecsua nép saját megnevezésén alapul. (Magyar Etimológiai Szótár, online, hozzáférés: 2025. január 5.)

¹⁵ Juan Perez de Bocanegra (?-1645), ferences szerzetes, zeneszerző és az őslakosok nyelveinek szakértője, egyben a cuzcói püspökség bennszülött nyelvekkel is foglalkozó tanára volt, az európai szerzeteseket a nyelvekre oktatta, missziós munkájuk segítésére (Mannheim, 1998).

A Cuzcói Római Katolikus Egyházmegye Peruban működik, 1536-os alapítása óta. 1943 óta érsekség, 1990-ben 23.807 km²-nyi területet jelentett, mely az nagyjából az egykori Inka Birodalom területét foglalja magába (Magyar Katolikus Lexikon, 2010).

¹⁶ A művet a Csikszierda kórus 2025. február végén adja elő, Tóth Árpád karnagy művészeti vezetésével, a fordítást ő készítette a kórus számára, a szöveg a dolgozatban előzetes hozzájárulásával szerepel.

Hozd el békénk!

A mű szölamait két külön oldalra lejegyezve találhatjuk meg (4. kép).

ORACIONES

TIPLE.

Hanacpachapcullicuinin, huaracaeta muchalcaiui,

Yupai rurupucoc mallqui, runacunap fuyacuinin,

Callpannacpa quemicuinin, huac iafcaita.

TENOR.

Hanacpachapcullicuinin, huaracaeta muchalcaiui,

Yupai rurupucoc mallqui . runacunap fuya

cuinin, Callpannacpa quemicuinin , huac iafcaita.

DIVERSAS.

ALTO.

Hanacpachapcullicuinin huarancaeta muchalcaiui,

lupairuru pucocmallqui, runacunap fuya

Cuinincallpannac paquemicuinin, huac iafcaita,

BAXO.

Hanacpachapcullicuinin, huarancaeta muchas

caiui, lupai ru rurupucocmallqui, callpannacpa

quemicuinin runacunap fuyacuinin, huac iafcaita,

Zz 3

4. kép: Perez Bocanegra könyvének online szabadon elérhető digitális változata, mely a darab kottáját mutatja. A fotón látható oldalak után következik a kecsua versszakok szövege.

Az Újvilágban nyomtatott első kóruskottaként számon tartott dokumentumot 1631-ben adták ki nyomtatásban a perui alkirályságban, Juan Perez de Bocanegra ferences szerzetes alábbi című könyvében: *Ritual formulario, e institucion de curas, para administrar a los naturales de este reyno, los santos sacramentos del bautismo, confirmacion, eucaristia, y viatico, penitencia, extremauncion, y matrimonio, : con aduertencias muy necesarias*¹⁷ (Perez de Bocanegra, 1631).

Az énekelt szöveg kezdősorai jellegzetes lüktetésűek: 3+3+2+4-es nyolcadegységekre bonthatók, de érzetükben páros ütemet adnak – ez a *cachuának* nevezett ősi körtánchoz igazodik, mely ma is használatos különböző ünnepeken Peruban és Cuzco térségében.

¹⁷ Magyar nyersfordításban: *Szertartási formák és intézkedések, hogy e királyság őslakosainak kiszolgáltassák a keresztség, bérmlás, az úrvacsora és szentáldozás, bűnbánat, utolsó kenet és házasság szentségeit – a legszükségesebb tudnivalókkal.*

A zeneműben a két kultúra közötti jellegzetes kapcsolatteremtés figyelhető meg. Az egyik ilyen jelenség, hogy a zeneszerző saját anyanyelvén fogalmaz meg Szűz Máriához szóló himnuszt, nem kevesebb, mint 20 versszakon keresztül.

Perez de Bocanegra és tanítványának közös munkája révén – teljesen különböző szociális háttérű emberek kulturális együttműködésén keresztül – zenei és irodalmi különlegesség született.

A szöveg gazdag természeti képek segítségével magasztatja fel Szűz Máriát. Ezen természeti képek a kecsua nyelvben gyökereznek a források szerint (Mannheim, 1998, 398). Emellett a zene kapcsolható a tradicionális *cachua* tánchoz, tehát egyidejűleg a helyi szokásokat is megidézi.

Lehetséges, hogy az őslakosok számára ismerős lüktetés beillesztése azért történt, mert ez felülírhatja a korábbi pogány hagyományokat, de talán a zeneszerző számára a *cachua* tánc önmagában alkalmasnak tűnt arra, hogy Szűz Mária himnuszában felhasználják. Ezt mestere, Perez Bocanegra is helyeselhetett, máskülönben nem adta volna ki a darabot ebben a formában. José Quezada Macchiavello 2007-es tanulmányában írja, hogy a stíluskeveredés szempontjából a mű párba állítható a cuzcói képzőművészeti iskola barokk megjelenésű, de sajátosan amerikai jegyeket hordozó festményeivel (Macchiavello, 2007, 76-78, 5. kép).

Van olyan vélemény is, amely szerint nem valószínű, hogy Perez de Bocanegrán kívül bárki más írta volna a művet, és a benne lévő zenei „hibát” (a pikárdiai terc hiányát a 3. sor végén) sajtóhibának tartják.

Mindezzel együtt nem vitatható a darab kulturális jelentősége, amennyiben két zenei hagyomány ötvözete (Mannheim, 1998).

5. kép: Diego Quispe Tito (vagy egyik tanítványa): *Kármel-hegyi Szűzanya lelkeket ment a Tisztítótűzben*, olaj, vászon, 17. sz., a cuzcói képzőművészeti iskola egyik festménye

4.1.2. A Codex Zuola

A *Códice Fray Gregorio de Zuola* (más néven: *Códex* vagy *Codex Zuola* – itt az utóbbit használjuk) Peru cuzcói térségéből származik: egyik első régizenei emlék Latin-Amerikából, amely a kutatók figyelmét felkeltette. A kódex már az 1930-as években előkerült a Cuzcói Érsekség könyvtárából, de tartalmának sok része rejtélyes és mára már megfejthetetlen, ezért annak tudományos feldolgozása máig csak részleges (Kusa, 2002). Szerzője, Zuolai Gergely

testvér néven ismert ferences szerzetes. Spanyolországban született 1640 és 1645 között, amerikai missziós munkáját Cochabamba városában kezdte meg (ma Bolívia része).

Pár évvel később a Cuzco városában fekvő Szent Ferenc kolostorba helyezték át. Itt halt meg 1709 november 28-án. A Zuola kódexben Gergely testvér verseket, dalokat, orvosi módszereket, gyógynövények használatát, kalendáriumot gyűjtött össze. Sok helyen a könyv későbbi tulajdonosai egészítették ki az eredeti szöveget saját jegyzeteikkel.

Halálakor egyik rendtársa így írt róla: „Szeretett Zuolai Gergely testvérünk meghalt. Hű és buzgó testvérünk ágyban fekvve is prédikált, mindig tanult, és képzett zenész volt” (Quintela, 2020).

A kódexben 17 dal kottája található, melyeket feltételezhetően egyvalaki jegyzett le. Jelentősége, művészi értékén túl, hogy lenyomata egy olyan korszak zenei nyelvének és előadói hagyományainak, ami nagyon kis mértékben dokumentált.

A dallamok megidézik a 17. századi spanyol és portugál világi dalok hagyományát (*tono humano*),¹⁸ egyben megfigyelhető bennük az Andok déli térségének jellegzetes, monódiára épülő dallamvezetése (Kusa, 2002), így az inkulturáció nagyon értékes példái.

A *Codex Zuola* lapjain leírt dalok változatos képet mutatnak. Egyetlen, latin nyelvű dalt kivéve spanyol nyelven íródtak, egyes darabok többszólamúak, mások egyetlen szólamban vannak lejegyezve. A zeneszerzőt 2 esetben Gergely testvér feltünteti a kották mellett, az összes többi dalnál nincs megjelölve alkotó (Stevenson, 1960).

Robert Stevenson amerikai népzene kutató cikkében (Stevenson, 1960) azt írja, több dallam már évszázadokkal azelőtt ismert volt, hogy a kódexben Gergely testvér lejegyezte őket (például a *Marizapálos* című).

Más, több szólamban lejegyzett darabnál Stevenson megjegyzi, hogy egyes daloknál a közreadó 4 szólamban kísérel meg kottázni, de csak a felső és alsó került leírásra, mintha az amatőr zeneszerző bizonytalan lenne, hogyan kellene megírni a többit.

Stevenson feltételezése az, hogy csak a *Credo Romano* címet viselő 3 szólamú darab Zuola kompozíciója (Stevenson, 1960, 118).

Néhány négyszólamú darabnál azonban olyan kifinomult szerkesztési mód figyelhető meg, hogy Stevenson a művet Manuel Correa 1653-as születésű népszerű *tono humano* dalszerzőnek tulajdonítja (Stevenson, 1960, 118). Sajnos, Correa műveinek nagy része

¹⁸ A *tono humano* Spanyolország és Portugália egyik meghatározó zenei műfaja volt a 17-18. században. Európa ezen részén ekkor a kantáták nem terjedtek még el, a korai *tono humano* kompozíciók 3 vagy 4 szólamban leírt vokális művek voltak. Ezek a dalok strofikus szerkezetűek, melyek között refrén található. A későbbi *tono humano* művek egy vagy két szólistára íródtak, *continuo* basszus kísérettel ellátva (Buelow, 2004, 375).

1734-ben a Királyi Palotában történt tűzben megsemmisült, így nem lehet bizonyosságot szerezni ennek a feltételezésének (Sancho, 2004).

A *Marizapalos* című dal más forrásokból is ismert, többszólamú verzióban, így Felipe Pedrell: *Cancionero Musical Popular Espanol*, IV című 1922-es gyűjteményben (Stevenson, 1960, 131). Francisco Guerau 1694-es letétjében és a Zuola-féle egyszólamú változatban azonos hangfekvésben került kottázásra, a ritmus is ugyanaz (Stevenson, 1960, 131) (6. kép).

Marizápalos Zuola, p. 356

Ma - ri - sa - pa - los ba - ja v-na tar - de al ver - de so -

ti - llo de Va - sia Ma - drid Por - que en - ton - ces pi - san - do le e - lla

no vuie - sse mas flan - des que ver su Pa - iz

he (he he he he he he he he he) he.

6. kép: A *Marizápalos* című dal kottája Stevenson tanulmányában.

A dallam azonban a két változatban nem teljesen azonos. Barbara Kusa argentin származású régizenei előadó feltételezése szerint a Zuola-féle egyszólamú lejegyzés a helyi, latin-amerikai egyszólamú előadói hagyományokhoz illeszkedve írta át az eredeti dallamot, feltételezhetően amiatt, hogy helyi zenésztársai, tanítványai körében népszerűsítse azt. Ezt Kusa a Zuola kódexből felvett lemezének ismertetőjében írja le (Kusa, 2001).

Látható, hogy a *Codex Zuola* sok forrásból merítve gyűjtötte össze azokat a szövegeket, dallamokat, és saját művészeti alkotásokat, amelyek Gergely testvérnek valamilyen okból fontosak voltak. Annak ellenére, hogy a válogatási szempontok teljesen szubjektívek és sok esetben hivatkozás nélküliek, maga a kódex gazdag forrásnak tekinthető abban a tekintetben,

hogy egy művelt, különleges életpályát bejárt nagy tudású ember személyes emlékeit és számára fontos alkotások lejegyzését tartalmazza.

A kódexben található 17 dalt az utóbbi években számos lemezen, különböző feldolgozásokban kiadták (lásd erről a Forrásjegyzékben).

4.1.3. A chiquitosi jezsuita misszió

1696 és 1760 között összesen hat redukción hoztak létre Chiquitosban, mely a mai Bolívia területéhez tartozik. Ezekből mára Chiquitos tartomány területén hat település maradt fenn: San Francisco Javier, Concepción, Santa Ana, San Miguel, San Rafael és San José. A jezsuiták kiűzése után az ott élő közösség fennmaradt, és megőrizte templomait, bizonyos műalkotásait. 1990 óta ezek az UNESCO világörökségi listáján is szerepelnek (Jesuit Missions of the Chiquitos, 2025).

1696-ban a környékre érkezve – majd az indiánok zenei képességeit felismerve – a jezsuiták zeneszerzőket, zenészeket és hangszerkészítőket hívtak Dél-Amerikába a missziós munka fellendítésére. A leghíresebb közülük az itáliai származású Domenico Zipoli (1688-1726). Zipoli képzett és tehetséges zenészként Rómában 1715-től az Il Gesù templom orgonistájaként dolgozott, mely a jezsuiták anyatemploma. Állása nagy presztízzsel járt egy olyan időszakban, melyben a jezsuiták befolyása minden létező állami és egyházi hatalmat komolyan fenyegetett (Babarczy, 2013). Ennek ellenére Zipoli 1716-ban Sevillebe utazott, belépett a jezsuita rendbe kifejezetten kérve, hogy a paraguayi redukción dolgozhasson. Itt a guarani nép zenei oktatásával foglalkozott. A zenetörténetben a legeredményesebb és legképzettebb jezsuita misszionáriusként tartják számon, művei népszerűek a barokk művészeti együttesek körében, Európa-szerte rendszeresen szólnak meg a koncerttermekben. (Gasta, 2008.)

Zipolival kapcsolatban állt a svájci származású Martin Schmid (1694-1772), aki tehetséges zenész és építész is volt. Inkulturációs jellegű képzése után Schmid Chiquitosba került, ahol a templomi kórus fejlesztésével foglalkozott. Rövid időn belül ez az indiánokból álló zenei csoport a kórusművek mellett teljes operákat tudott megszólaltatni saját maguk által készített hangszereken. Schmid felügyelte a hegedűk, hárfák, fuvolák és orgonák építését. Miséket, operákat, motettákat másolt le és komponált, valamint feltételezhető, hogy emlékezetében is jónéhány európai gyökerű dallamot vitt magával az Újvilágba.

Emellett egy orgonát is épített 1751-ben Potosí városában, amelyet szétszedett, majd öszvéreken 1000 km-rel odébb szállíttatta át Santa Ana de Velasco városába, ahol saját kezűleg állította újra ismét össze. A hangszert a városban a mai napig használják (Gangui, 2021). A jezsuiták a zenei oktatást a kereszténységre való áttérítés első lépéseként használták (Gasta, 2008).

Schmid 1744-ben írta alábbi levelét San Rafael de Velasco városából (ez a város ma Bolívia része és 1990 óta világörökségi védetség alatt áll).

„...ezekben a városokban ma már az általam épített orgonák hangját lehet hallani. Egy egész rakás hangszert készítettem már, és megtanítottam az indiánokat, hogyan kell rajtuk játszani. Egyetlen nap sem telik el úgy, hogy nem tölti meg énekszó templomainkat. Énekelek, orgonálok, citerázom, fuvolázok, trombitálok, lírán és lanton játszom hol így, hol úgy. Mindezeket a művészi tevékenységeket egész életemben hanyagoltam, de most van lehetőségem gyakorolni, és tanítani a bennszülöttek gyerekeit. Méltóságod meg tudná figyelni, ha itt járna, hogy azok a gyerekek, akiket alig egy éve szakítottunk ki a dzsungelből, ma szüleikkel együtt hogyan tudnak teljesen ritmusban maradva énekelni, citerázni és orgonálni. Táncukban mozdulataik pontosak és ritmikusak, annyira, hogy akár európaiak előadásaival is felvehetnék a versenyt. Ezeket a mondén tevékenységeket azért végezzük velük, hogy lehetőleg megszabaduljunk durva szokásaiktól, civilizált emberhez hasonlatossá váljanak, és így előkészítsük őket a kereszténység elfogadására.” (Llosa, 2014).

A Martin Schmid és tanítványai által épített hangszerek közül néhány a missziós városok múzeumaiban ma is megtekinthető. 1996 óta az *Asociacion Pro Arte y Cultura* (APAC) alapítvány két évente fesztivált rendez (Festival Internacional de Musica Renacentista y Barroca Americana) a jezsuita barokk és reneszánsz zenei örökség ápolására (Gasta, 2008).

1975-ben kezdődött meg a Szeplőtelen Fogantatás Templom (ma katedrális) felújítása Concepción városában (ma Bolívia része), Hans Roth svájci építész, egyben jezsuita szerzetes szakmai vezetésével (Gasta, 2008). Ennek során több mint 5000 darabos kottaanyag került elő a 17-18. századból. A kották és egyéb anyagok rendszerezésére Bolívia kormánya az UNESCO támogatásával 1990-ben archívumot hozott létre, ahol megkezdték az anyagok feldolgozását.

Itt kapott lehetőséget kutatásra Leidemann Sylvia¹⁹ magyar-argentin származású csemlaloművész és karvezető. A Chiquitosi Archívumban többé-kevésbé épségben

¹⁹ Leidemann tanulmányait az egykori Zeneakadémián (ma Liszt Ferenc zeneművészeti Egyetem) 1986-1989 között végezte, Párkai István és Horváth Anikó szakmai irányításával.

megőrződött kottalapok a jezsuiták 17-18. századi dél-amerikai missziójának világába engednek bepillantást.

A fellelt zenei anyag miséket, zsoltárokat, antifónákat, himnuszokat, valamint hangszeres darabokat, például szonátákat, versókat és partitákat tartalmaz. A művek szerzői között található a fentebb bemutatott két szerző, Martin Schmid és Domenico Zipoli is, illetve számos, szerző nélküli zenemű. A legtöbb darab kottája rekonstrukcióra szorult, mivel a magas páratartalom miatt sok papírlap erősen sérült volt, olykor csak egyetlen szólamot lehetett végigkövetni. A helyreállításhoz a barokk zene anyanyelvi szintű ismerete, kiemelkedő szaktudás- és nagy adag kreativitás is szükséges volt.

Az Encuentros Énekegyüttest Leidemann alapította 1986-ban a Zeneakadémia hallgatóiból. Tagságát ma már zömmel hivatásos zenészek alkotják. Az együttes alakulása óta több zenei terület népszerűsítését vállalta magára, Leidemann aktuális kutatási területeinek megfelelően. Így került sor repertoárjukban a Chiquitos-i anyagok feldolgozására is. 2018 tavaszán rögzítették a lemezt, 2018. szeptember 22-én²⁰ a Párbeszéd Házában tartották azt a koncertet, melyen Leidemann művészeti vezetésével válogatást mutattak be a művekből az Encuentros énekegyüttes és az alkalomra alakult barokk zenei együttes előadásában (Borda, 2018). A lemezen egyházi és világi darabok felváltva kaptak helyet, gyakori témájuk a teremtés rendjének dicsérete, melyben mindennek megvan a helye és az ideje. A Zipoli utáni jezsuita generáció tagja Bernard Haverstadt, akinek négy, mapudungún²¹ nyelven íródott dala is helyet kapott a lemezen. Az őslakosok nyelvén íródott dalok alátámasztják, hogy a missziós munkában az egyházi latin nyelv mellett a helyiek által beszélt nyelvek is használatban voltak az emberi kapcsolatok mélyítésére és a térítő munka segítésére.

A 2018-as lemezbemutató koncertről Borda Máté írt reflexiót a Párbeszéd Háza honlapjára. Beszámolójában felidézi, hogy a koncert befejeztével Sylvia Leidemann a színpadon arról mesélt, hogy a feltárt dél-amerikai anyagban talált olyan műveket, amelyet Magyarország királynőjének – feltehetően Mária Teréziának – ajánlott az ismeretlen szerző; talán épp egy magyar jezsuita, hiszen hazánkából is érkeztek szerzetesek Latin-Amerikába (Borda, 2018).

A Chiquitos-i jezsuita misszió területén Leidemann kutatásai során fedezte fel a gazdag barokk egyházzenei anyag magyar vonatkozású darabjait. 2012-től a Magyar Tudományos

²⁰ Párbeszéd Háza (1085 Budapest, Horánszky utca 20.), Díszterem, 2018. szeptember 22. (szombat) 18 óra (Borda, 2018).

²¹ A Mapucse indiánok nyelve, akik Chile középső részén és Argentina nyugati peremén élnek. A mapudungún nyelv eredete nem tisztázott, feltételezések szerint az észak-amerikai penutiai nyelvekkel lehet rokonságban. A nyelvi emlékek spanyol fonetikus átiratban maradtak fenn, írásbeliségük nem volt, csak 2013-ban kezdték iskolákban oktatni a nyelvet (Mapuche International Link, 2025).

Akadémia Domus Hungarica ösztöndíjasaként a soproni, pannonhalmi, győri, pécsi zenei levéltárak kutatásának folytatására kérték fel. Mint a magyar zenei témák külföldi kutatója, kapcsolatot keresett a Sopronban kutatott anyag és a dél-amerikai kottakics között. Chiquitosban bukkant rá azokra a dallamokra, amelyek sok azonosságot mutatnak Wohlmuth János soproni evangélikus kántor 17. század végéről származó *Starck Billentyűs Könyvének* dallamaival (Borda, 2018).

Korábban említésre került, hogy a jezsuita missziókban több magyar származású szerzetes is részt vett, így kerülhettek ezek a dallamok a tengerentúlra, ahol aztán azokat adaptálták zenei gyakorlásra. Brentán Károly, Szentmártonyi Ignác, Éder Xavér Ferenc, Zakarjás János, Orosz László, és még több mint 30 magyar jezsuita a magyar tudomány és szellem első terjesztői voltak Dél-Amerikában (Lacza, 2000).

A felfedezett zenei anyag egyes részletei Sylvia Leiermann előadása²² alapján hasonlóságot mutatnak a magyarországi barokk zenével, így például Esterházy Pál gyűjteményének, a *Harmonia Caelestis*nek bizonyos dallamaival is (Borda, 2018).

4.1.4. A *Martínez Compañón Kódex*

Baltasar Jaime Martínez Compañón (1737-1797) spanyol pap (7. kép) 1779 és 1790 között püspökként szolgált Trujillo (ma Peru) területén, majd 1790-1797-ig, bíborosi szolgálatban Bogota városába helyezték át. Munkássága során oktatási rendszert épített ki, felügyeletével több, mint 50 egyházi iskolát nyitottak Trujillo térségében. Megszervezte a felügyelete alatt álló területek egészségügyi ellátását. Új úthálózatot építtetett, hogy a szárazföldi közlekedés fellendülhessen a vad és nehezen járható terepen. Megreformálta a mezőgazdaságot, korszerűsítette Hualgayoc ezüstabányáját. Az ezüst Peru gazdasága szempontjából kulcsfontosságú volt ebben az időszakban, így a bányák korszerűsítésével az egész ország helyzete a világkereskedelem szempontjából is stabilabbá vált. Intellektuális kört szervezett maga köré, a modern francia filozófusok és brit közgazdaságtan legújabb írásait olvasta, valamint a művészeteket és a kultúrát is bőkezűen támogatta. Püspöksége alatt rendszeres kiadványt jelentetett meg, a *Mercurio Peruano*-t, a legújabb művészetek, tudományok és politika témáival (Rousset, 2010).

Martínez Compañónt lenyűgözte az újvilági emberek kultúrája és a természeti környezet. Könyve 1782 és 1785 között keletkezett: az egyházközség életét, az indiánok ruházatát,

²² Elhangzott: 2021. június 26-án 18 órakor a Párbeszéd Házában.

szokásait, a természeti környezetet, állatokat, növényeket mutatja be nagy részletességgel, 9 kötetben, 1411 vízfestmény segítségével. 20 zeneművet is komponált, melyek 3 kategóriába osztva kerültek be: *para cantar* (énekelve), *para baylar* (táncolva), *para baylar cantando* (énekelve és táncolva) (Rousset, 2010). A kódex IV. Károly királynak készült, bemutatva a gyarmati életet és a természeti környezetet. Így került a kézirat Madridba, ahol a királyi palota levéltárában, majd 1712-es megalapítása után a Királyi Könyvtárban őrizték – a gyűjtemény mai neve Spanyol Nemzeti Könyvtár (Fernandez Calvo, 2013, 2). 2017-ben Spanyolország megtagadta a kódex átadását Lima Nemzeti Múzeuma, a Museo de Arte de Lima (MALI) számára arra hivatkozva, hogy a műkincs Spanyolország kulturális örökségének fontos része. A kérdés fontos diskurzust indított el, melyben többféle vélemény megfogalmazódott és élénk társadalmi véleménycsere indult a gyarmatok és meghódított területek műkincsei kapcsán.

Végül kompromisszum született. A kódexet ma a MALI-ban őrzik Peruban, de tulajdonosa a mindenkori spanyol király marad²³

²³ The Storied Codex Trujillo, a Rare Masterpiece Showing Life Under Colonialism, Returns to Peru Following Outcry, hozzáférés: 2025. január 6.

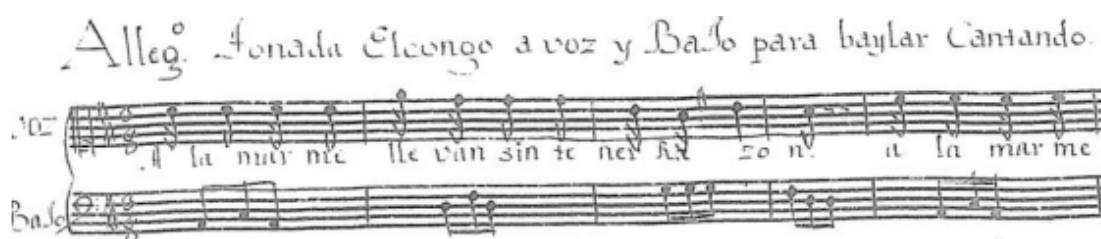
7. kép: Baltasar Jaime Martínez Compañón, ismeretlen festő 1790 körül készült olajfestményén.

A kódexben található zeneművek a 20. század folyamán egyre népszerűbbek lettek: a historikus, korhű előadásra törekvő előadók divatba jöttek, a közönség pedig lelkesen fogadta az újabb és újabb barokk különlegességeket. A 20 zenemű között különböző rövid darabok találhatóak. Ezek közül 5 mű a már korábban említett cachua körtánc jellegzetes 2/2-es ritmusban. Az egyik a *Cachua a duo: Al Nacimiento de Christo Nuestro Señor* címet viseli, melynek jelentése: Cachua (tánc) Krisztus, a mi Urunk születésére. Következtethető tehát, hogy ezt a táncot a karácsony ünneplésének kapcsán táncolták. Ez alátámasztja, hogy a két (keresztény és helyi) kultúra a gyakorlatban összefonódott, egymást gazdagítva létezett.

Másik jellemző műfaj a *tonada*. A megnevezés eredetileg spanyol népdaltípust jelöl, amely a spanyol gyarmatosítás ideje alatt Latin-Amerikában (Argentínában, Chilében, Peruban, Bolíviában és Venezuelában) is meghonosodott.

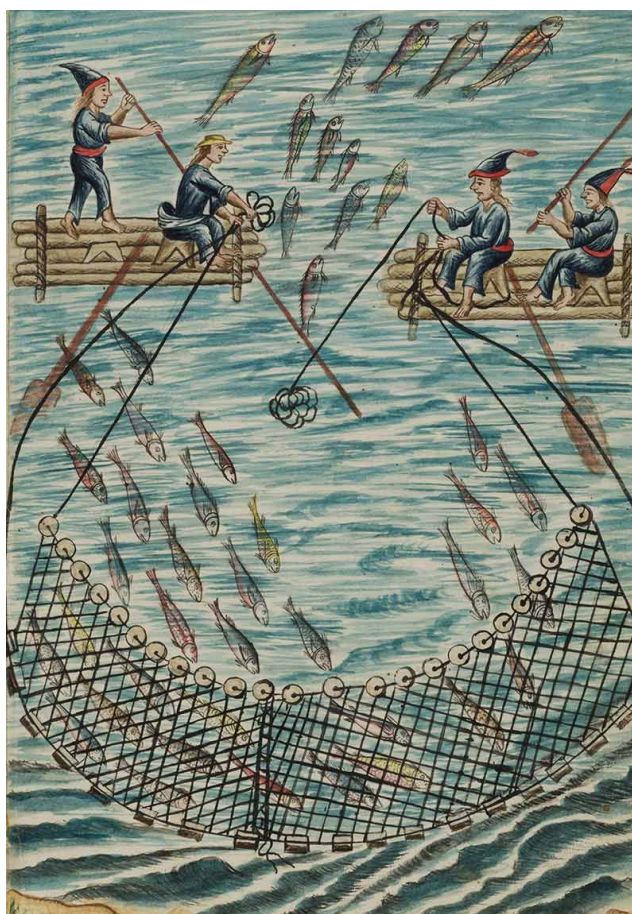
A mai spanyol zeneirodalomban *tonadának* a Cantabria-ból és Asturiából származó énekelt dalokat tartják, bár a *tonada* szó spanyolul egyszerűen hangot jelent, így sokkal szélesebb értelemben használható. Angol és spanyol nyelvű szakirodalomban azonban a *tonada* sokszor rokon értelemben használatos a korábban már tárgyalt *tono humano* műfajjal – erre jellegzetes példának is említik a kódexben található *tonadákat* (Berquist, 2007, 29).

A *Martínez Compañón Kódexben* a *tonada* cím önmagában nemcsak az énekes, hanem az énekelve táncolt darabokra is vonatkozik (8. kép).

8. kép: Részlet a *Martínez Compañón Kódex* faximile kiadásából.

A *tonada* dalok jellegzetessége Venezuelában, Peruban és Chilében is, hogy bizonyos közösen végzett munkálatokhoz kapcsolódnak, például fejés, ültetés, aratás, vadászat, halászat, kukoricamorzsolás vagy akár az ezeket követő közös pihenő (Pickering, 1997) (9. kép).

9. kép: Közös halászat ábrázolása a kódexből.

A dalok mellett, hogy hozzájárulnak a munkavégzés ritmusának felvételéhez, jelképezik és erősítik az összetartozást is azok között az emberek között, akik a feladatokat együtt végzik el saját közösségük szolgálatában. Más zeneművek a kódexben egyes földrajzi helyszínekhez kapcsolódnak, és feltételezhetően tartalmaznak utalásokat magára a helyre, vagy a helyi emberek szokásaira. Érdekesség a *Tonada: La Selosa, del pueblo de Lambayeque* című dal, amely a féltékenységet énekli meg, de akad állatokról szóló dal, például a *Tonada: El Conejo* (nyúl). Különlegesség a *Tonada: El Congo* címet viselő dal, amely a kor és a földrajzi helyszín fontos és fájdalmas pontjára világít rá.²⁴

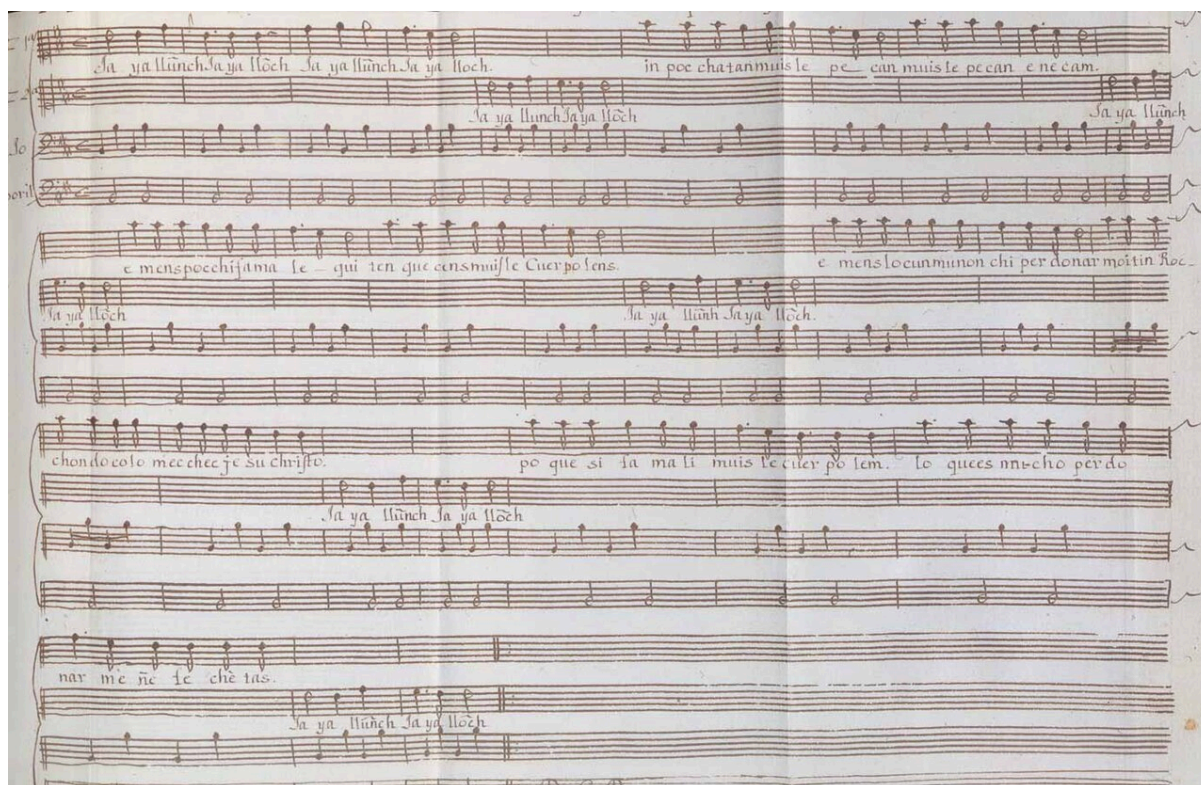
²⁴ Az első, Afrikából elhurcolt rabszolgák Amerika területén 1526-ban jelentek meg a mai Georgia állam területén (akkor spanyol uralom alatt állt). A 18. században több, mint 600 000 afrikai származású rabszolga dolgozott a spanyol gyarmatokon (McLaughlin, 2022) – az emberkereskedelem fellendülését és az Afrikából származó rabszolgák számának gyors növekedését egyrészt az okozta, hogy a spanyol és portugál hódítók érkezése és tevékenysége Dél-Amerikában sok helyen teljesen elpusztította a helyi őslakosokat, kultúrájukat és élőhelyeiket, másrészt ahogyan a cukortermelés és más, európai mintára megreformált mezőgazdasági munka indult be, egyre több olcsó munkaerőre volt szükség a termelés ütemének fenntartására, melyet a helyi népesség nem tudott ellátni (McLaughlin, 2022).

Így a térségben egy újabb kontinens zenei öröksége is megjelent: a dal Kongóból származó afrikai rabszolgák éneke. A kódexben sok festmény is található fekete bőrű, afrikai származású csoportokról munka vagy akár zenélés közben (10. kép).

10. kép: Fekete bőrű embereket ábrázoló képek a Martínez Compañón kódexből

A kódexben lévő zeneművek közül a legtöbb felvétel és feldolgozás a *Tonada del Chimo* címet viselő dalról található (11. kép).

11. kép: *Tonada del Chimo. A dos voces bajo y tamboril, para bailar cantando*

A *tonada*, lassú lüktetése miatt feltételezhetően temetésre vagy nagypénteki körmenetre használatos dal és tánc lehetett. Ugyanakkor az első két sor, mely refrénszerűen visszatér, *mocsika* nyelven van, amelyet spanyol átírásban elolvashatunk, kiejthetünk ugyan, de lefordítani már nem tudjuk, mert a nyelv mára véglegesen kihalt, alig pár szó jelentését ismerjük (E.K. Berquist, 2007, 29). A mocsika nyelv a Moche királyság nyelve volt, mely Kr.u. 100 és 800 között terült el a későbbi Trujillo területén.

A nyelv később is megmaradt, és a Chimu kultúrában is használták, mely a Moche királyság helyét vette át a területen 900 és 1470- között, és amely mintegy 50 évvel a hódítók érkezése előtt már lehanyatlott, mert a területet az inkák hódították meg (Urban, 2019, 225).

A dalhoz az „énekelve és táncolva” instrukció tartozik, s a kódex festményt is tartalmaz a Chimu-k táncáról, mely jellegzetes, ünnepi öltözködést és eszközeit is megörökíti (12. kép).

12. kép: a Chimuk táncának ábrázolása a kódexben

A dal kezdősora és refrénje a mocsika nyelv egyetlen énekelt emléke, és így egyedülálló lenyomata egy mára már teljesen eltűnt dallamvilágnak (Berquist, 2007, 29).

A kódexben található teljes zenei anyagból több felvétel is hallható a Youtube-on és a Spotify-on. Ezek közül a legismertebb Jordi Savall *Bailar Cantando* című 2018-ban megjelent lemeze, amely milliókkal ismertette meg ezt a különleges zenei anyagot, és amelynek varázslatos hangulata tulajdonképpen ezt az egész dolgozatot ihlette (lásd erről a Forrásjegyzékben).

5. A különleges inkulturációs folyamat vége: a redukciók felszámolása

A jezsuita szerzetesek dél-amerikai működésének az 1750-es évek közepétől Európa-szerte erősödő jezsuitaellenes hullám vetett véget, amely 1773-ban végül a rend feloszlatásához vezetett. A 18. században a társadalmi átalakulások, valamint a katolikusok és protestánsok folyamatos egymásnak feszülése mentén rengeteg bírálat érte a Jézus Társaságot is. A katolikus egyházon belül a ferencesek bírálták legélesebben azokat az inkulturációs módszereket, melyek Kínában és Indiában is hagytak teret bizonyos helyi szokások megőrzésének (Kulcsár, 2013).

Nagy számban jelentek meg röplapok, cikkek és irodalmi művek (leg híresebb közülük Voltaire *Candide*-ja), amelyek a jezsuiták tevékenységét bírálták.

1750 január 13-án az egymással hosszú ideje érdekellentétben álló portugál és spanyol hatalmak között *Tratado de Permuta* néven megállapodás született, egyik célja a jezsuita redukciók ellehetetlenítése volt. A fenyegetés hatására a jezsuiták fokozták a redukciók védelmét és felfegyverezték az indiánokat.

1767-ben a portugálok fegyverrel léptek fel a paraguayi redukciókkal szemben, s a guaraní indiánok sikeres ellenállása után a portugál és a spanyol katonaság egyesült haragja a jezsuiták ellen fordult, akiket az őslakosok fellázításával vádoltak meg. Hiába volt minden levelezés és diplomáciai kísérlet, a katonaság megszállta a területeket és arany után kutatva a leromboltak, felgyújtottak mindent (13. kép).

13. kép: A jezsuiták kiűzése Spanyolországból (1767). Francia Forradalom Múzeum, Vizille.

Ugyanebben az évben IV. Ferdinánd spanyol király is a jezsuiták ellen lépett fel.

Spanyolországban betiltották a rendet, iskoláikat, rendházaikat bezáratták.

A rendelet a spanyolok tengerentúli birtokaira is érvényes volt: minden szerzetesnek el kellett hagynia posztját, javait hátrahagyva. A hatóságok végül valamennyiüket összehozták és láncra verve bebörtönözték. Sokan csak évek múlva szabadultak, vagy zsúfolt hajókon hurcolták őket vissza Európába (Lacza T., 2000).

A továbbiakról Lacza Tihamér így ír:

„Az indiánok nagy része szétszóródott a környező őserdőkben, másfél millióra becsült szarvasmarha- és lóállományuk, valamint a számba sem vett rengeteg baromfi és sertés a spanyoloké lett. A 19. század hetvenes éveiben egy angol utazó járt a térségben, és meglepő dologra figyelt fel: az őserdőből egy 18. századi opera tenor áriája zengett valamelyik indián ajkáról.

Amikor az illetőt megkérdezte, honnan ismeri ezt a dallamot, azt a választ kapta, hogy az apjától tanulta, de a dallam eredetét nem ismerte. Az egykor virágzó jezsuita államra ma már csak a guarani és a chiquito indiánok között időnként felcsendülő barokk melódiák és az elszórtan fellelhető romok emlékeztetnek.” (Lacza, 2000)

1773. július 21-én XIV. Kelemen pápa a *Dominus ac Redemptor noster* bullájával feloszlatta Jézus Társaságát. A rendtagok feloldozást kaptak fogadalmuk alól, így a jezsuita rend 1814-es visszaállításáig csak illegalitásban működött. Javaikat elkobozták, a hozzájuk tartozó intézményeket és területeket felszámolták. eltűntek. A zene azonban, továbbélésének sajátosságai miatt, rengeteg hatást képes egyidejűleg megőrizni. A műveket megismerve, hátterüket megvizsgálva rendkívüli emberek bátorságából és nyitottságából tanulhatunk.

6. Összegzés

A dolgozatban felsorolt példákkal betekintést nyerhettünk a keresztény és a dél-amerikai indián kultúrák, azon belül az egyes emberek találkozásainak nyomán létrejött zeneművekbe. E művek különlegessége, keletkezési idejük és földrajzi helyzetük mellett, hogy rendkívül eltérő társadalmi és kulturális hátterű emberek együttélése nyomán születtek.

A kulturális kölcsönhatások a dalok szövegében (kecsua nyelvű Szűz Mária himnusz, mocsika nyelvű bűnbánati ének), ritmusában (*cachua* körtánc egyházi szöveggel), európai zenék helyi igényekhez való alakításában (a *Marizapalos* dal átírata a Zuola kódexben) jelennek meg.

A dél-amerikai eredetű barokk zenék egyre növekvő népszerűségének oka lehet egyrészt,

hogy keletkezésük körülményei nagyon érdekesek és minden esetben izgalmas találkozások történetét hordozzák, amit a közönség örömmel ismer meg.

Másrészt az európai barokk zenéhez képest zenei tanulmányok nélkül is érzékelhető, egzotikus jegyeket hordoznak – lehetnek ezek különleges ritmusok, ismeretlen-szokatlan nyelvek és dallamok, de akár a hangszerelés is. Harmadik ok, hogy a darabokat nem olyan zeneszerzők írták, akik Európában, sok muzsikos közül kiemelkedve hoztak létre életművüket, amely letisztult formában megmaradt az utókornak: zeneileg képzett, de más ügyeken is folyamatosan foglalkozó, különleges életutat bejárt emberek alkották őket. Európában kompozícióik nem biztos, hogy ismertséget hoztak volna számukra, és valószínűleg nem is foglalkoztak volna zeneszerzéssel, ha nem találják magukat a világ túlsó végén. Emiatt alkotásaik egyszerűbbek, rövidebbek azoknál, amelyeket az európai utókor a barokk mesterektől megőrzött.

Számomra a felkutatott érdekességek legfigyelemreméltóbb üzenete is ezzel kapcsolatos. Amatőr zenészként folyamatosan keresem a helyem a világban: milyen létjogosultsága van olyan zenei alkotásoknak, melyek távol esnek a magas művészettől? Ez a kérdés tanulmányaim során is folyton felmerül, hiszen művészettel foglalkozunk, de nem művészképzésben veszünk részt. A kérdésre választ jelen kutatás alapján az adja, hogy a közös zenélés közös élményeket teremt, ezzel jelentősen segíti a kapcsolatteremtést ember és ember között.

Úgy gondolom, hogy például egy amatőr kórus fellépésének vagy egyetemi hallgatói koncertjeinknek semmiképpen nem célja versenyezni profi előadásokkal. Ugyanakkor a közösségben átélt koncertek élménye számomra a legmeghatározóbb, legszebb emlékeim közé tartoznak. Fontosnak tartom ezért, hogy minél több ember megismerhesse a közös zenélés örömét, s ebben példát mutatnak számomra azok a mindenre elszánt emberek is, akik annak idején hajlandóak voltak arra, hogy türelmüket és idejüket nem sajnálva a másik felé forduljanak és közös zenélésbe fogjanak.

A leírt példákból az is látható, milyen rövid idő alatt milyen látványos eredmények tudnak születni. Martin Schmid zenekara és kórusa pár év alatt már egész operákat tudott előadni. Nem ismerek senkit, aki ezt ma utána tudná csinálni, ettől függetlenül érdemes példának venni elszántságát és kitartását, amikor a zeneoktatás nehéz helyzete szóba kerül. A divatok folyamatosan változnak, s úgy tűnik, jelen időszak kedvez a felüdülést hozó zenei világnak. A bemutatott művek jelentősége azonban leginkább abban kiemelkedő, hogy képesek megidézni az együtt zenélés örömének örök érvényű üzenetét.

Fentiekből következhet, hogy a kölcsönhatások sokfélesége és az azokból születő zene fontos

üzenetet közvetít napjaink társadalmi problémáinak kapcsán is. Bár a redukciók erőszakos felszámolása után az időszak tárgyi emlékei nagyrészt elvesztek, a dél-amerikai barokk zenei emlékek – önmagukban is értékes művészi tartalmukon túl – megjelenítik a zene kiemelkedő szerepét a kulturális és emberi kapcsolatok teremtésében.

A sokszínűség elfogadásában, a kultúrák együttélésének tekintetében rengeteg feladat várja az egész emberiséget az elkövetkezendő évtizedekben.

Az inkulturációs folyamat végével Dél-Amerika történetének izgalmas fejezete lezárult. Kultúrájában, zenéjében azonban nyomott hagyott mindaz, amit az indiánok és az Európából érkező misszionáriusok együttesen leélt majdnem 200 éve számukra örökölt adott.

7. Felhasznált irodalom, forrás- és képjegyzék

Irodalom

- Anton, F.: A nő szerepe az Inka Birodalomban (1976)

<https://www.mek.oszk.hu/01800/01892/html/nter4645.htm>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Arany, J., (2017.) *Zenetörténeti vázlatok: egyetemi jegyzet gyanánt.* Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem Jegyzetei.

<https://derek-k.drhe.hu/40/1/Arany%20J%C3%A1nos%20-%20Zenet%C3%B6rt%C3%A9net%20-%20jegyzet%20-%20170424-ISBN.pdf>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Babarczy Dóra: A Jézus Társaság feloszlatásának folyamata

https://acta.bibl.u-szeged.hu/10961/1/doc_076_005-022.pdf

hozzáférés: 2025. január 7.

- Bernstein, L., (1972). *Hangversenyek fiataloknak.* Budapest: Zeneműkiadó.
- Berquist, E.K., (2007). *The science of empire: Bishop Martinez Compañón and the Enlightenment in Peru.* Austin: The University of Texas.

<https://repositories.lib.utexas.edu/items/644e234d-2be4-4be7-bacc-fbd6f273a11c>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Bodrogi, T., (1978). *Messzi népek magyar kutatói. 1-2. köt.* Budapest: Gondolat, I. köt. 93-147. o.
- Borda Máté: Reflexió (2018)

<https://ffja.hu/jezsuita-barokk-muzsika-del-amerikabol-lemezbemutato-koncert-a-parbeszed-hazaban/>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Buelow, G. J. (2004). *A History of Baroque Music*. Indiana:

Indiana University Press.

https://books.google.hu/books/about/A_History_of_Baroque_Music.html?id=aw1TTtp4FwC&redir_esc=y

hozzáférés: 2025. január 7.

- Cascone, Sarah: *The Storied Codex Trujillo, a Rare Masterpiece Showing Life Under Colonialism, Returns to Peru Following Outcry* (2017)

<https://news.artnet.com/market/codex-trujillo-peru-vs-spain-997250>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Clements, A. D., Unterrainer, H.-F., & Cook, C. C. H. (2022). Human connection as a treatment for addiction. *Frontiers in Psychology*, 2022/13.

<https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.964671/full>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Dale E. Olsen D. E., Sheehy E. D. (1998). *The Garland Encyclopedia of World Music vol.2: South America, Mexico, Central America and Mexico*. New York: Garland Publishing, Inc.
- Ferenczi, I. (2008). *Musica Danubiana: Starck Virginial Book Compiled by Johann Wohlmuth (1689)*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet.

https://zti.hu/files/kiadvanyok/MusicaliaDanubiana/MusicaliaDanubiana_22_Wohlmuth.pdf

hozzáférés: 2025. január 7.

- Fernandez Calvo, D., (2013). La música en el código del obispo Baltasar Jaime Martínez Compañón. *Revista del Instituto de Investigación Musicológica “Carlos Vega*, XXVII, N° 27.

<https://repositorio.uca.edu.ar/bitstream/123456789/992/1/musica-codice-obispo-companon.pdf>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Gasta, Chad M., (2008). Opera and Spanish Evangelization in the New World. *Gestos*, 2008/44, 85–106.

<https://dr.lib.iastate.edu/server/api/core/bitstreams/16d74600-c04b-411f-8af9-9a769f92fc4b/content>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Jesuit Missions of the Chiquitos, 2025 UNESCO Hivatalos Online Világörökségi Lista

<https://whc.unesco.org/en/list/529/>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Kulcsár Árpád: Miért oszlatták fel a Jézus Társaságot? (2013)

https://www.hetek.hu/hit_es_ertekek/201304/miert_oszlattak_fel_a_jezus_tarsasagot

hozzáférés: 2025. január 7.

- Kusa, Barbara 2002-es lemezének bemutató szövege

<https://larosadelplata.tripod.com/maineng.htm>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Lacza, T.(2000): Magyar jezsuiták Latin-Amerikában, Fórum Kisebbségkut. Int., *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, II.évfolyam, 2000/1. szám

<https://epa.oszk.hu/00000/00033/00003/lacza.htm>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Macchiavello, J.Q., (2007). Formación de la cultura musical en la Colonia-Siglo XVI . *La Música en el Perú*, 73–80.o.,Lima: Filarmonía.

- Magyar Katolikus Lexikon (Online)

<https://lexikon.katolikus.hu/>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Mannheim, B.,(1998). A Nation Surrounded. in: *Native Traditions in the Postconquest World*, Elizabeth Hill Boone and Tom Cummins (szerk.), 383–420., Washington: Dumbarton Oaks.

- Mapuche International Link, 2025

<http://www.mapuche-nation.org/>

hozzáférés: 2025. január 7.

- McLaughlin, D.: American Slavery in the Global Context (2022)

<https://www.nationalreview.com/magazine/2022/01/24/american-slavery-in-the-global-context/>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Orosz, I., ifj. Barta, J., Angi J. (szerk.)(2006). Kovács, Z., A nagy földrajzi felfedezések in. *Európa az Újkorban*.Debrecen:Multiplex Media - Debrecen University Press.

- Péli Péter: Kecua, guarani és ajmara: a legsikeresebb indiánok (2009)

<https://www.nyest.hu/hirek/kecsua-guarani-es-ajmara-a-legsikeresebb-indianok>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Pérez Bocanegra, Juan; Cruz Fernández, Juan de la., (1614). *Ritual formulario, e institucion de curas, para administrar a los naturales de este reyno, los santos sacramentos del bautismo, confirmacion, eucaristia, y viatico, penitencia, extremauncion, y matrimonio, : con aduertencias muy necesarias.*
Por el bachiller Iuan Perez Bocanegra, presbitero, en la lengua quechua general: examinador en ella, y en la aymara, en este obispado. Beneficiado propietario del pueblo de San Pedro de Antahuaylla la chica.

<https://archive.org/details/ritualformulario00pr/mode/2up>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Pickering, M., (1997). *Chile: Where the Land Ends.* Salt Lake City: Benchmark Books.

https://books.google.hu/books/about/Chile.html?id=jEKLtQEACAAJ&redir_esc=y

hozzáférés: 2025. január 7.

- Quintela, E.: Fray Gregorio de Zuola

<https://www.facebook.com/groups/baroqueopera/posts/3647423772045935/>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Rahner, H.: Szent Ignác élete a Jézus Társasága honlapján, Hugo Rahner SJ írásai alapján

<https://jezsuita.hu/hirek/szent-ignac-elete>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Rousset, F., (2010). *Le Codex Martinez Compañón et son Context.* Villeurbanne: D.E.M. de Musique Baroque A l' E.N.M. de Villeurbanne.

https://drive.google.com/file/d/0B5hsstep8zV3YzJjZTFiNzMtODkxYS00ZmM3LWlzMGEtMGU2NWM0NDhlOTQ2/view?hl=en&resourcekey=0-FoW7nPGiwpjwH7_kfrHRpw

hozzáférés: 2025. január 7.

- Sancho, J. L.: Palacio Real de Madrid

<https://archive.org/details/palaciorealdemad0000sanc/page/6/mode/2up>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Stevenson, R., (1960). Early Peruvian Folk Music. *The Journal of American Folklore*, Vol. 73, No. 288 (Apr. - Jun., 1960), 112-132.

<https://www.jstor.org/stable/537892>

hozzáférés: 2025. január 7.

- Száray, M.(2019.) *Történelem 10.* Budapest: EKE OFI.

- Székásy Miklós: A magyar jezsuiták latin-amerikai működése (2001)

https://www.mpdsh.hu/sites/default/files/field/csatolt_fajl/2018/a_magyar_jezsuitak_latin-amerikaban.pdf

hozzáférés: 2025. január 7.

- Vargas Llosa, Mario: Chiquitos y la música (2014)

https://elpais.com/elpais/2014/02/06/opinion/1391707879_529996.html

hozzáférés: 2025. január 7.

Források jegyzéke

5° FBL - Danzas del Códice Martínez de Compagnon - Teresita Campana

<https://www.youtube.com/watch?v=l3EEGpE9I50>

hozzáférés: 2025. január 7.

Bailar Cantando / Fiesta Mestiza en el Peru - Hespèrion XXI / Jordi Savall

<https://www.youtube.com/watch?v=pCWZEnh4MsQ>

hozzáférés: 2025. január 7.

Cachua tánc

https://www.youtube.com/watch?v=A_5PBizh2UY

hozzáférés: 2025. január 7.

Cachua: Al Nacimiento de Christo Nuestro Señor

<https://www.youtube.com/watch?v=CJmoQwPZ-UQ&list=PL90prov6UkML9CDrVO9HEEbevYEmIdHjC>

hozzáférés: 2025. január 7.

Hanacpachap cussicuinin

<https://www.youtube.com/watch?v=WGNCCSJBPIY>

hozzáférés: 2025. január 7.

Kották gyűjteménye

<https://drive.google.com/drive/folders/1-3A5v0jYstOC0ommNXz5-VKJSOvTXxAI?usp=sharing>

hozzáférés: 2025. január 7.

Música Temprana 2007- Yo sé que no ha de ganar - Codex Zuola

<https://www.youtube.com/watch?v=g1KoIGstn-U&t=4s>

hozzáférés: 2025. január 7.

Zuola: Hijos

https://www.youtube.com/watch?v=bhOsKavahlc&list=PLjwEZn38J_FkXKr-7TT3HWkNrn_dSUh9j3&index=12

hozzáférés: 2025. január 7.

Zuola: *Marizapalos*

<https://www.youtube.com/watch?v=8i4YqSmrJZs>

hozzáférés: 2025. január 7.

Képek jegyzéke

1. kép: Éder Xavér Ferenc magyar származású jezsuita misszionárius illusztrációja *Descriptio Provinciae Moxitarium in Regno Peruano* c. 1791-es könyvéből, melyet perui tapasztalatairól írt rendtársai számára. A képen tukán, vízidisznó és őslakos emberek rajza látható.

Bodrogi, T., (1978). *Messzi népek magyar kutatói*. 1-2. köt. Budapest: Gondolat, I. köt. 123. o.

<https://csamborgo.hu/2022/03/31/peru-egyik-else-magyar-utazoja/>

hozzáférés: 2025. január 7.

2. kép: Zakarjás János magyar származású jezsuita szerzetes levelében a cenzúra kikerülésére rovásírással írt a spanyolok által elkövetett kegyetlenkedésekről.

Bodrogi, T., (1978). *Messzi népek magyar kutatói*. 1-2. köt. Budapest: Gondolat, I. köt. 142. o.

<https://rovas.info/2014/03/titkosiras-e-a-rovas/>

hozzáférés: 2025. január 7.

3. kép: San Juan di Bautista nevű redukció terve 1753-ból. A kép tipikusnak mondható mintaváros tervét ábrázolja. Készítője ismeretlen, címe: Pueblo de San Juan que es uno de los del Uruguay que se intentan entregar a Portugal

https://www.researchgate.net/figure/A-c1754-diagram-of-San-Juan-Bautista-Mission-The-diagram-shows-the-spatially-compact_fig1_369985913

hozzáférés: 2025. január 7.

4. kép: Perez Bocanegra könyvének online szabadon elérhető digitális változata, mely a darab kottáját mutatja. A fotón látható oldalak után következik a kecsua versszakok szövege.

<https://archive.org/details/ritualformulario00pr/mode/2up>

hozzáférés: 2025. január 7.

5. kép: Diego Quispe Tito (vagy egyik tanítványa): Kármel-hegyi Szűzanya lelkeket ment a Tisztítótűzben, olaj, vászon, 17. sz., a Cuzco-i képzőművészeti iskola egyik festménye

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Brooklyn_Museum_-_Virgin_of_Carmel_Saving_Souls_in_Purgatory_-_Circle_of_Diego_Quispe_Tito_-_overall.jpg

hozzáférés: 2025. január 7.

6. kép: A *Marizápalos* című dal kottája Stevenson cikkében (Stevenson, 1960, 119)

<https://www.jstor.org/stable/537892>

hozzáférés: 2025. január 7.

7. kép: Baltasar Jaime Martínez Compañón ismeretlen festő 1790 körül készült olajfestményén

https://en.wikipedia.org/wiki/Codex_Mart%C3%ADnez_Compa%C3%B1%C3%B3n#/media/File:Bishop_Mart%C3%ADnez_Compa%C3%B1%C3%B3n.jpg

hozzáférés: 2025. január 7.

8. kép: A kódex faximile kiadásából származó fénykép Fernandez Calvo 2007-es tanulmányának 378. oldaláról

Fernandez Calvo, D., (2013). La música en el código del obispo Baltasar Jaime Martínez Compañón. Revista del Instituto de Investigación Musicológica “Carlos Vega, XXVII, N° 27, 2013

<https://repositorio.uca.edu.ar/bitstream/123456789/992/1/musica-codice-obispo-companon.pdf>

hozzáférés: 2025. január 7.

9. kép: Halászó csoport ábrázolása a Martínez Compañón kódexben

<https://news.artnet.com/market/codex-trujillo-peru-vs-spain-997250>

hozzáférés: 2025. január 7.

10. kép: Fekete bőrű embereket ábrázoló képek a Martínez Compañón kódexből (Fernandez Calvo, 2007, 367.o.)

<https://news.artnet.com/market/codex-trujillo-peru-vs-spain-997250>

hozzáférés: 2025. január 7.

11. kép: A Tonada del Chimo című dal kottája

https://en.wikipedia.org/wiki/Mochica_language#/media/File:Bajo_y_Tamboril_para_baylar_cantando_Tonada_del_Chimo.jpg

hozzáférés: 2025. január 7.

12. kép: A dalhoz az “énekelve és táncolva” instrukció tartozik, és a kódex festményt is tartalmaz a Chimuk táncáról, mely jellegzetes, ünnepi öltözküket és eszközeiket is megörökíti.

<https://repositorio.uca.edu.ar/bitstream/123456789/992/1/musica-codice-obispo-companion.pdf>

hozzáférés: 2025. január 7.

13. kép: A jezsuiták kiűzése Spanyolországból (1767). Francia Forradalom Múzeum, Vizille

https://hu.wikipedia.org/wiki/J%C3%A9zus_T%C3%A1rsas%C3%A1ga#/media/F%C3%A1jl:J%C3%A9suites_expuls%C3%A9s_d'Espagne,_Mus%C3%A9e_de_la_R%C3%A9volution_fran%C3%A7aise_-_Vizille.jpg

hozzáférés: 2025. január 7.